

Ismet Kasumović

UNIVERZALNOST BOSANSKOG DUHA*

Rezime

Autor ovoga nedovršenoga teksta (umro 1995. godine) iznosi vlastita zapažanja o veoma aktuelnoj temi, tj. o izvornosti i autentičnosti duha Bosne. U tekstu se posebno apostrofiraju činjenica da je izvorni duh Bosne plod sinkretizma višestoljetnog duhovnoga naslijeđa. Taj religiozni i kulturni sinkretizam odnjevovat će otvorenost bosanskog duha, a u političku historiju Bosne posredovat će ideju multilateralizma, koga se kroz povijest uvijek osporavalo i nanovo dokazivalo.

“**D**uh duhova, a ne duh posuda!” O bosanskom duhu se može govoriti i govori na razne načine, iz različitih uglova: jezikom pjesnika, spisatelja-alhemičara riječi, jezikom zaljubljenika Bosne, jezikom muslimana, kršćanina, židova, ateiste, jezikom Bošnjaka, Hrvata, Srbina, Jugoslavena hermafrodite, jezikom desničara, ljevičara, znanstvenika, novinara... itd. Time se određuje određeni aspekt ovog temata, duh posude, duh Prokrustove postelje, ciljani, željeni, dragi, voljeni, potrebni duh, što daje doprinos rasvjetljavanju ovog pitanja ili pojedinih njegovih

* Tekst je preuzet iz časopisa “Znak Bosne”, Zenica, mart, 1995. godine.

dimenzija, ali ne i duh Bosne u totalitetu, duh koji je sukus svega toga, suština Bosne kao zemlje, kulture, civilizacije, subjekta u mozaiku Sredozemnog bazena, Evrope, islamskog svijeta...!

Lica i naličje Bosne

Naime, prvo pitanje koje stoji kao pretpostavka bosanskog duha jeste određenje Bosne kao činjenice, kao fenomena, potom, određenje duha kao religijsko-filozofskog, psihološko-društvenog i kulturno-tradicijskog entiteta i na koncu duha Bosne ili bosanskog duha koji stoji u osnovi Bosne kao društvene, religijske, filozofske i kulturno-tradicijske činjenice. Naravno, to pretpostavlja diferenciranje između duha i duhovnosti, dva ista, ali različita lica jedne te iste stvari, odnosno lica i naličja. Dakle, Bosna predstavlja sasvim određen geografski prostor koji se mijenjao tokom vremena, ali koji je sačuvao svoju konstantu dosta blisku njenim danas međunarodno priznatim granicama. Taj prostor u posljednja dva milenija bio je u sastavu Rimskog carstva, djelimično Bizantije, Ugarske, susjednih državnica, ali se kao državopravni subjekt formirao prije nešto više od hiljadu godina, o čemu govore relevantni historijski izvori (Konstantin Porfirogenet, Jovan Kinam, arheološke iskopine, posebno natpisi). U drugoj polovini XV stoljeća Bosna je ušla u sastav Osmanskog carstva kao zaseban sandžak (1463. god.), a potom pašaluk (1582. god.) i u tim okvirima ostala do druge polovine XIX stoljeća (1878. god.). Nakon toga ušla je u sastav Austrougarske, od 1918. u sastav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, od 1943. u sastav FNRJ, odnosno SFRJ, kao jedna od šest republika, da bi početkom aprila 1992. godine bila međunarodno priznata kao samostalna i suverena država, čime je počela agresija na ovu zemlju i rat koji još traje. Bosnu su nastanjivali Romani, Iliri, Kelti i druga plemena, a potom, preplavili Slaveni koji su tokom vremena asimilirali domaće stanovništvo, njihovoj običajnosti priključili i svoje kultove, primali kršćanstvo i ostavljali ga, čuvajući tzv. krstjanski patos pomiješan sa elementima manihejstva i islama horasanskog tipa, djelimično prihvatili franjevce i njihovu verziju kršćanstva počev od trinaestog stoljeća, a potom, najvećim dijelom, prihvatili islam po kome je ova zemlja postala prepoznatljiva i prisutna na širem prostoru Balkana, te dijelom pravoslavlje koje posebno baštine pravoslavna vlaška plemena koja su se kretala, kako u dinaridskom pojasu od Raške preko Hercegovine do

Knina, tako i Romanijom i pojedinim drugim mjestima gdje su doseljena iz Crne Gore. U devetnaestom stoljeću ovdje su počeli nacionalni pokreti u kojima su bosanski katolici nacionalizirani kao Hrvati, pravoslavci kao Srbi, a muslimani ostali kao religijska skupina budući da je njihov nacionalni pokret nasilno prekinut slomom Husejn-kapetana Gradašćevića 1831. godine i djelatnošću Omer-paše Latasa koji je izvršio sječu bošnjačkog plemstva, ostavljajući ovaj narod za duži period bez kompetentnog vođstva. I dok je period austrougarske vladavine afirmirao bosanske Hrvate unatoč nastojanjima Kalaja da se afirmira bošnjaštvo kao zaseban etnos, a period dvije Jugoslavije Srbe, nacionalna afirmacija Bošnjaka počela je polovinom dvadesetog stoljeća, da bi bili zvanično priznati kao Muslimani 1963. godine, a potom i kao Bošnjaci tek 1993. godine, u vihoru rata i borbe za opstanak.

Sinkretizam duhovnog nasljeđa

Kao refleks nacionalnog i religijskog razvoja, na prostorima Bosne formirala se i specifična kultura koja je kao suprastrukturni fenomen nosila karakteristike religijskih i nacionalnih grupacija u čijem krilu se razvila, ali u interakciji sa drugim kulturama i tradicijama sa ovih prostora dobijala i specifičan oblik kome su specifičnosti dobijale i boje lokalnog bosanskog kolorita, što je omogućavalo viševjekovnu koegzistenciju na ovim prostorima. Sličnu sudbinu imale su i religije koje su dominirale ovim prostorima: bogumilstvo, islam, kršćanstvo i hrišćanstvo u kojima je voda dobila boju korita kroz koje teče i koje su doprinosile čuvanju multireligioznosti, multikulturalnosti, a potom, i multietničke slike Bosne. Stoga, kada govorimo o bosanskom duhu, mi moramo imati u vidu dugi vremenski period (najmanje dva posljednja milenija), složenost geografskih, plemenskih, religijskih, kulturnih i političkih determinanti koje su tokom vremena dovele do stvaranja posebnog, prepoznatljivog duha ove zemlje koji se, eto, krajem dvadesetog stoljeća dovodi u pitanje nastojanjima nacionalsocijalizma i hegemonizma sa strane, a potom, inertnošću i neosjetljivošću uticajnog svijeta koji se i u slučaju Bosne kao i drugdje u svijetu nadređuje kao arbitar, odnosno profiter, pod krinkom međunarodnog faktora i spasioca. Prema tome, u temeljima bosanskog duha stoji ilirsko-rimska i slavenska tradicija prvog milenija nove ere, bogumilstvo dobrih Bošnjana sa stećcima i reliktima izvornog kršćanstva pomiješanog sa

manihejstvom i islamom, franjevačka posvećenost katoličanstvu i crkvama diljem Bosne, osmansko-islamska otvorenost i smjernost izražena kroz preko hiljadu džamija, nišane, tekije, medrese, mektebe i mahale, pravoslavna narodna ortodoksija pomiješana sa slavenskom običajnošću, sa više manastira i svetišta, te židovska poslovnost, povučena i zatvorena, sa sinagogama i izraženim španskim backgroundom. Tome treba dodati ideološke i kulturne pojave novovjekovlja poput austrougarsko-evropske uglađenosti, perfidnosti i nadmjernosti, komunističko-ateističke agresivnosti i isključivosti, te radinog, ali sitnošćardžijskog mentaliteta bosanskih čaršija kojim se zaokružava ram za sliku ličnosti Bosanca, odnosno, duhovnost u kojoj se zrcali duh bosanski. Imajući sve to u vidu, postavlja se pitanje: koji je to preovlađujući segment, šta je to *differentia specifica* bosanskoga duha?. Kao što smo naveli, on se može različito određivati, ovisno od ugla gledanja i polaznih pretpostavki onog koji to određuje, ali se može određivati i pokušajem uvida u cjelinu bosanskog bića i ukazivanjem na duh duhova, a ne duh posuda. Po našem mišljenju, preovlađujući element ovog duha određen je univerzalnošću ideje koja stoji u osnovi tog duha, odnosno najvećeg dijela prostora Bosne i njenog stanovništva, te vremenska prisutnost te ideje i njena rasprostranjenost. Objektivno gledajući, osnovni ton bosanskom duhu dao je onaj činilac koji je najduže aktivno bio prisutan, determinirajući bosansku običajnost i tradiciju, bosansku kulturu i civilizaciju, bosansku politiku i religioznost, prihvatajući druge činioce, katoličanstvo, pravoslavlje i židovstvo kao supostojeće, uvažavajući ih kao izraze philosophic perenis ovih prostora. Islam je dominirao Bosnom, pa i širim prostorima posljednjih pet stoljeća sa idejom strogog monoteizma koja je osigurala suživot i otvorenost, odnosno, u interakciji sa franjevačkom fleksibilnošću i pravoslavnom običajnošću, kao religija, kultura i civilizacija većine, dao je pečat Bosni usisavajući u sebe bogumilstvo, lokalnu običajnost itd. Zahvaljujući i tome, *differentia specifica* ove zemlje postala je otvorenost koja je omogućila multireligioznost, multikulturalnost i multietičnost. To je ona osnovna vrijednost koja omogućuje da ova zemlja sa razmeđa svjetova opstoji tokom vijekova i odupre se genocidima i agresijama, odnosno preživi i u uvjetima okupacije i ratova.

Otvorenost bosanskog duha

Ako je to tako, onda Bosnu može spasiti Duh duhova, a ne duh posuda, univerzalnost, a ne partikularizam, niti jednodimenzionalnost. Stoga nam neke teze, poput onih o odlučujućoj ulozi predislamske, bogumilske Bosne i njenog patarenstva izgledaju jednostrane i neobične za Bosnu jer se tu previđa faktor vremena, odnosno djelotvornost ideje u vremenu i prostoru, iako one ponekad mogu imati i opravdanja budući da je to rodno mjesto bosanske nepatvorenosti i čednosti, a mogu stajati i kao uklon određenim ljudima čiji mentalni sklop ne može prihvatiti identifikaciju sa bližnjim, pogotovu nemonoteističkim, što isključuje naviknuti ekskluzivitet. U tom kontekstu, stećak je kao i nišan, kao i Vlašić, Konjuh, Grmeč, Prenj i Bjelašnica, kao i Kalesija, Počitelj, Trebinje, Jajce, Sarajevo i Novi Travnik, samo jedan od simbola Bosne, osobito ako se uzima kao “bosanska sfinga” u čijim osnovama stoji primordijalna univerzalnost koja je kasnije bila otvorena za povratak iskonu na jednom višem stupnju, prihvatanje krišćanstva i islama kao sudbine sa jedinstvom u razlikama, ali i sa svim implikacijama koje takav stav nosi na ovim krajiškim prostorima. I dok je to u ovom duhu bosanskoj srednjovjekovnoj državi bilo moguće jer se nalazilo tamo negdje u gudurama Balkana, teško dostupnim bjelosvjetskim jahačima Apokalipse, iako su oni i tada poduzimali pohode poput onih križarskih koji su tutnjali i ovim prostorima, ugarskih pohoda po naređenjima pape, dok mu je to u Bosni kao pašaluku svojevremeno najjačeg svjetskog carstva bilo moguće, iako je i tada konstantno bio na udaru komšiluka, odnosno Porte koja je povremeno pokušavala ovdje da zavodi red slanjem Dželalije i inih paša od kojih su stradavali ljudi u Bosni uključujući i neke pjesnike poput Ilhamije, u današnje vrijeme ovaj duh se dovodi u pitanje jer se opire mitskoj svijesti i srpskokrnogorskom rasizmu i hajdučiji, odnosno tzv. planetarizaciji i uniformnosti duha koji je isključiv i hegemonistički, koji na tom putu, u svojoj makijavelistički isforsiranoj aktivnosti instrumentalizira balkanski trivijalizam i mitomaniju kako bi obavio eksperiment u “bosanskom loncu” za svoje kasnije zahvate u “ruskom kazanu” ili drugdje u svijetu. To što se u ulozi instrumenta našlo pravoslavlje kao nadomjestak komunizmu samo je stvar hude sudbine ovog svijeta, njegove frustriranosti i moralne iskvarenosti, odnosno želje da pljačka i čini zlodjela, ali i nastojanje da se svijet “usmjerava” i “vodi” iz poznatih centara moći, iz loža kojima je stran “duh otvorenosti”,

odnosno koje svijet gledaju kao pozornicu na kojoj mora biti podređena, instrumentalizirano. Stoga se bosanski duh ovdje postavlja kao paradigma otvorenosti, ali i mučeništva toliko karakterističnog za svijet novovjekovlja u kome i dalje zvuče zakarpatske pretpotopske fanfare, sa slavama i barama, guslama i vatrama, a Moderna i Postmoderna, i Unija i Liberalizam, i Sloboda i Ljudska prava samo su oblande za očuvanje Apsolutizma. Svijet je, ipak, u Božijim rukama, pa otuda postoji i nada za duh kakav je bosanski, da opstane i dalje, i to ne samo na ovim prostorima nego i daleko šire. Uostalom, to je potajni san i drugih, istih onih koji se deklarativno opredjeljuju za kosmopolitizam i univerzalnost, ali koji još ne mogu preko sebe i svojih unutrašnjih granica. ♦

Abstract

The author of this unfinished paper, who died in 1992, sets out his own observations on a highly topical subject, the originality and authenticity of the spirit of Bosnia. He highlights in particular the fact that the original spirit of Bosnia is the product of the syncretism of centuries of spiritual heritage. This religious and cultural syncretism was to foster the receptivity of the Bosnian spirit, and in Bosnia's political history was to mediate the notion of multilateralism, which has invariably been contested and demonstrated anew with the passage of time.